

## РОЛЬ ЧИТАННЯ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Логіка наукового пошуку призводить нас до певного вихідного конструкту, згідно з яким, читання, як соціальний феномен і як процес, спеціальні та галузеві соціології слід розглядати як у структурному ракурсі, так і в ракурсі функціональному. Так, читання, з одного боку, забезпечує той необхідний багаж знань, умінь і навичок, який значною мірою визначає характеристики особистості, які дають їй можливість посісти місце в одній із соціальних груп суспільства, а з іншого – виступає як частина певної соціальної ролі, зумовленої відповідним соціальним статусом.

Зрозуміло, що однією з найважливіших сторін формування цивілізованого суспільства є його структуризація, яка, у свою чергу, є неможливою без формування “правил гри”, де кожен громадянин здобуває своє місце в суспільстві – соціальний статус і, відповідно, виконує рольові функції, які відповідають цьому статусу.

Набуття пристойного, на думку певних верств молоді, статусу є однією з найвагоміших складових планів життєвого самовизначення, що їх будує молодь на етапі дотрудової соціалізації. Українські соціологи – О. Балакірева, Є. Головаха, І. Мартинюк, Н. Паніна, В. Чигрин та ін. [1–5] – звертали увагу на складність механізмів життєвого самовизначення молоді і набуття нею особистісного й суто соціального статусу. Але всі вони, як, до речі, й респонденти нашого спільного дослідження, виділяють такий елемент механізму реалізації життєвих планів, як освіта, навчання.

Серед учнівської молоді (як в Україні, так і в Польщі) *перше місце* в планах життєвого самовизначення посідає *мета здобуття якісної освіти*. *На другому місці – отримання престижної роботи*, яку, однак, як свідчать матеріали наших досліджень і дані літературних джерел, на момент закінчення загальноосвітньої школи, значна частина випускників розуміє дуже розпливчато. Але уточнення щодо умов отримання престижної роботи, які ми одержали спільно через систему тестування, знов-таки, привели до розуміння випускниками загальноосвітніх шкіл головної умови втілення життєвих планів – одержання інституціоналізованих знань, умінь і навичок, необхідних для отримання такої роботи.

Отже, слід погодитись із тим, що після певного падіння престижу освіти в очах молоді 1990-х рр., спостерігається повернення розуміння нею важливості здобуття освіти як умови і водночас механізму набуття стабільного й гідного статусу в суспільстві, а також у тих малих групах, до яких входять представники молоді.

Аналізуючи процес соціалізації молоді, науковці погоджуються, що в головному вона являє собою:

- спільнотний розвиток, який охоплює всіх членів певної соціальної підструктури суспільства, тобто молоді;

- зміну соціального статусу молоді загалом, а також її різних верств та груп від лімінального, характерного для учнівської молоді, на сталий та стабільний;

- розвиток, що відбувається на базі засвоєння соціального досвіду попередніх генерацій, який передається меншою мірою через безпосередні контакти, а переважно – через засвоєння кодованої інформації, яку залишає по собі кожне попереднє покоління у вигляді книг, фільмів, винаходів тощо;

- розвиток, що створює “мотиваційний механізм психологічної готовності, зацікавленості та цілеспрямованості на соціально корисну та особистісно значущу діяльність” [6; 7].

Досить чітко ще за радянських часів визначали соціалізацію відомі соціологи М.Х. Тітма та Е.А. Саар, характеризуючи її як інтеграцію молоді в суспільне життя, яка набуває стабільного стану в тих чи інших сферах життя суспільства [8]. Пізніше М.Х. Тітма, виступаючи на семінарі у Талліні, відзначав, що відривати соціалізацію від професіоналізації не є коректним. Ми повністю згодні з таким підходом, оскільки на рівні повсякденних соціальних практик і, зрозуміло, повсякденних соціальних комунікацій розуміння соціалізації як процесу засвоєння якогось абстрактного соціального досвіду не є доречним.

Складність диференціації соціальних та професійних орієнтацій полягає в надзвичайно тісному переплетінні соціальних і професійних мотивів у життєвих планах молоді. З одного боку, на більш ранніх етапах формування цих планів превалюють орієнтації загальнішого соціального плану, з ідеально сформованою спрямованістю. Не можна вважати стабільними також їхню тривалість, інтенсивність і повноту.

Згодом на перше місце виходять орієнтації професійні, які однозначно закріплюються у працюючої молоді старших вікових груп.

Будучи складним, родовим за своєю структурою поняттям, статус, як відомо, включає не лише безпосередній стан індивіда в суспільстві у складі певної соціальної групи, а й ряд таких складових, які зумовлюють особливості набору статусно-рольових функцій кожної людини. Серед них ми б виділили, в аспекті проблематики дисертаційної роботи, *професійний статус*, зміст якого залежить, з одного боку, від престижу цієї професії в суспільстві, а з іншого – від міри опанування індивідом знаннями, уміннями і навичками у сфері цієї професії, а також особистий статус, дещо спрощене тлумачення якого визначає його як своєрідну “вагу” індивіда в малих групах.

Як відомо, у класичній (Р. Мертон) та сучасній соціології виділяють різні види соціального статусу. Але майже всі дослідники цієї проблеми сходяться на тому, що в статусному наборі існує так званий *головний (кардинальний) статус*, тобто найбільш характерна для цього індивіда сукупність образів-ідентифікаторів, за якими він сам себе ідентифікує або за яким його ідентифікують інші люди. Головний (кардинальний) статус визначає стиль, спосіб життя, коло знайомих, манеру поведінки. Для представників сучасного суспільства цей статус найчастіше пов'язаний з професійною діяльністю.

Зрозуміло, що соціальний статус окреслює місце індивіда в соціальній структурі групи або суспільства, пов'язаний з певними правами й обов'язками людини, а якщо враховувати, що одна й та сама людина володіє безліччю соціальних статусів (оскільки є одночасно включеною до різних соціальних груп та категорій), то слід погодитись із тим, що усвідомити ці права й обов'язки безпосередньо, на підставі свого особистого досвіду неможливо.

Отже, набуття статусу, яке перетворює індивіда в особистість, передбачає проходження певного періоду навчання, здійснюваного одночасно у площинах культури й соціальних комунікацій. Не дивно тому, що передумовою здобуття бажаного статусу є накопичення певної суми знань.

Як виходить з матеріалів нашого пілотного дослідження (ми опитали по 100 учнів та студентів у Керчі, Мелітополі, Ополе та Познані), підхід учнівської молоді, яка вступає на шлях *предметного життєвого самовизначення*, початок якого знаменується або вибором напряму та місця подальшого продовження освіти, або першою спробою одержання робочого місця, до знань диференціюється таким чином.

По-перше, знання розглядаються як самоцінність, необхідна для втілення планів життєвого самовизначення. Таку точку зору підтримує трохи більше ніж 40% респондентів дослідження. По-друге, знання, на думку 29% опитаних, мають, скоріше, прикладний, інструментальний характер, оскільки за їхньою допомогою можна досягти вирішення поставлених завдань. По-третє, знання, як вважають 13,4% респондентів, є своєрідним інструментом здобуття вищого рівня освіти.

Отже, якщо взяти до уваги, що сумарно тільки 17,3% опитаних випускників середніх шкіл вважають знання другорядним компонентом втілення планів життєвого самовизначення, то можна дійти висновку, що набуття знань сприймається молодими респондентами одночасно й як розуміння їх як рівня культури, необхідного для досягнення суто соціального статусу, і як базової складової досягнення статусу професійного.

Цей висновок підтверджується оцінками студентами вищих навчальних закладів Південно-Східного регіону України вимог до

професії, які вони, на їх думку, висували у шкільні роки, коли починали її обирати (табл. 1).

**Вимоги респондентів при обранні професії (% , N = 1222)**

Судження респондентів (продовження речення: Професія повинна...)	Відсотковий розподіл (ранг)
Забезпечувати пристойний заробіток	73,3 (1)
Бути престижною	46,3 (2)
Відповідати особистим схильностям	42,3 (3)
Бути корисною для людей, суспільства	23,5 (4)
Давати можливість здобути самостійність	17,8 (5)
Мати творчий характер	16,5 (6)
Забезпечувати добрі умови праці	13,4 (7)
Забезпечувати достатньо вільного часу	11,2 (8)
Допомогти завоювати авторитет у оточуючих	9,8 (9)
Дати можливість бути ближче до рідних	8,3 (10)

Наведені цифри і рангові величини першої пріоритетної п'ятірки вимог до професії, що висувалися нинішніми студентами до моменту закінчення ними школи, свідчать самі за себе. Прагматичність і певна частина індивідуалізму – ось що визначає цінність професійного самовизначення. Лише на четвертому місці перебуває цінність суспільної корисності професії. *Це свідчить про те, що саме професійні (інструментальні, значною мірою – соціально-комунікативні) можливості статусу визнаються студентами вищими за загальнокультурні, переважно ціннісні.*

Але таке бачення складається не одразу.

Так, дані соціологічних досліджень Кіровоградської обласної бібліотеки для юнацтва ім. О. Боженка показали, що до читання книг юних читачів спонукають звертатися бажання відчувати себе освіченою людиною (9,3%), зацікавленість в опануванні певною професією (8%), здобуття знань для спілкування з ровесниками (5,5%), інтерес до політики (2,1%) [9].

За даними нашого дослідження, останніми роками почав підвищуватися попит на видання з питань комп'ютерної техніки, електроніки. Донедавна ця література мала стосунок до дозвіллевого читання, сьогодні ж її використання часто пов'язане з професією, а також, за словами респондентів опитування, допомагає заробити гроші.

Отже, ми бачимо, що формування читацьких потреб юнацтва та молоді відбувається поетапно, включає в себе культурний, професійний та комунікативний аспекти і зазнає впливу діяльності агентів соціалізації (як первинної – на початку соціальної адаптації, так і вторинної – на етапі формування планів життєвого самовизначення).

Але можна зробити висновок, що багато потрібної, корисної і цікавої інформації залишається поза увагою молодих читачів, не використовується значна частина бібліотечного фонду. Одна з авторів вивчала протягом чотирьох років відвідуваність абонементів бібліотек ряду вищих навчальних закладів. За винятком тих студентів, які набувають професії філологів, інші категорії користувачів бібліотек, у першу чергу, зменшили

відвідування абонементів художньої літератури, читання якої має велике соціально-комунікативне і культурне навантаження. Дійсно, телебачення, яке дає молоді можливість отримувати духовні “напівфабрикати”, а часто й “готову духовну їжу”, яку треба тільки проковтнути, все більше, на жаль, конкурує з художньою книгою, читаючи яку, молода людина сама створює для себе образ, за яким потім формує для себе взірць соціальної поведінки в суспільстві.

Але навряд чи можна здобути достатні професійні знання через телебачення. Ось чому, за даними Л. Скокової, вивчають спеціальну літературу хоча б інколи, 23% опитуваних (12% часто і 11% рідко) – за даними моніторингу 2000 р. [10]. Звісно, що займаються цим часто – щодня, щотижня – у першу чергу, молоді люди; до того ж, їхня частина зроста порівняно з 1994 р. від 23% до 29% у 2000 р. З респондентів віком 30–39 років вивчають спеціальну літературу 14%, віком 40–49 років – 8%.

Слід відзначити, що, на думку більшості юних читачів, вони є безпосередніми учасниками діяльності бібліотеки, відчувають себе її рівнозначними партнерами.

“Сфера читання стає частиною сфери інформації”, – стверджують сучасні дослідники. Безумовно, комп’ютер не має собі рівних у розрахунках, але для того, щоб зрозуміти зміст знань, які буквально навалюються на користувача, необхідна натренована аналітична свідомість і здатність до уявлення, оцінювання. Зрозуміло, що таких навичок у більшості учнівської та студентської молоді немає. Особливо це стосується молоді, яка закінчує загальноосвітні школи, учнів (студентів) навчальних закладів I–II рівнів, а також першокурсників ВНЗ III–IV рівнів.

Основа розвитку цих якостей – вироблення вміння читати, аналізувати тексти, орієнтуватися у базі джерел, що саме й повинні прищеплювати вчителі, викладачі, юнацькі бібліотеки, а також вузівські бібліотеки.

*У чому ми вбачаємо важливість використання “важелів читання” всіма агентами соціалізації і професіоналізації індивіда?*

На перших етапах соціалізації, коли мова про реальний вибір професії як засобу досягнення певного місця в суспільстві ще не йде, дитина шляхом копіювання, наслідування, пристосовування інтеріоризує досвід агентів соціалізації, набуваючи, таким чином, власної ідентичності, тобто пристосовуючи свій ціннісний світ до ціннісного світу інших. Якщо дитина почує й побачить, що її батьки, вихователі, перші вчителі читають або посилаються на щось прочитане, яке приносить безумовний зиск, то вона сама майже автоматично буде залучатись до читання, вивільняючи і скорочуючи, таким чином, час і зусилля, який ці агенти соціалізації витрачають на цю дитину. Тобто читання стає для дитини такою самою цінністю, якою воно є для агентів її соціалізації. Засвоюючи у процесі читання слова, фрази, зразки поведінки, норми і декларовані певними текстами цінності, які часто відрізняються від аналогічних явищ та процесів оточуючого середовища, дитина на “книжкових прикладах” буде

для себе основні параметри ідентифікації з “великим соціумом”, який може в ряді компонентів відрізнитись від “малого соціуму”, у якому проходить первинна соціалізація індивідів.

Дослідження, які проводив протягом трьох десятиріч років В.О. Чигрин, довели, що досить велика частка сільської молоді прагне накопичувати знання саме з метою не повторювати життєвого шляху своїх батьків, особливо, якщо останні мають не дуже престижну професію, і, відповідно, статус. Та й самі батьки не дуже наполягали на обранні дітьми саме сільськогосподарських професій. На підтвердження своїх слів він наводить такі дані (табл. 2).

Таблиця 2

**Ставлення респондентів до участі батьків  
у виборі ними сільськогосподарської професії (% , N = 1200) \***

Пропоновані судження	Відсотковий розподіл
Безумовно радили обрати певну професію	11,9
Взагалі радили	24,2
Не пам'ятаю, нічого певного не казали	11,5
Взагалі не радили	9,0
Безумовно не радили	5,7
Радили обирати професію самостійно	37,7

\* Примітка. Джерело [5, с. 147].

Мабуть, слід погодитися з дослідником у тому, що в умовах, коли значна кількість населення втрачає відчуття стабільного статусу, який надає структуроване суспільство, частково втрачається соціалізаційна функція сім'ї, загалом, малого соціуму, а механізми безпосередньої комунікації стають менш акцентованими, розпливчастими. У малому соціумі формується загальна, досить таки невизначена формула орієнтування на продовження дітьми освіти. Саме цей шлях, зумовлений, з одного боку, замкненим культурним простором малого соціуму, а з іншого – невизначеністю майбутнього самого малого соціуму, призводить до спроб перекладання соціалізаційної функції на соціальні інститути, у першу чергу, на інститут освіти.

**Висновки.** Соціально-комунікативні і культурні функції інституту освіти – цього, без перебільшення, найважливішого інституту, створеного суспільством, полягають у тому, щоб підготувати кожену нову генерацію до життя й діяльності у суспільстві за його інституціоналізованими нормами, цінностями, зразками поведінки, а також підготовки до отримання певного статусу, який зумовить місце індивіда в соціальній структурі суспільства та її рольові функції, які цьому статусові відповідають.

На жаль, багато дослідників процесів соціалізації й професіоналізації молоді поза увагою залишають важливу, на нашу думку, тезу. Інститут освіти повинен виробити у кожного, хто включається до його діяльності, уміння повною мірою користуватися механізмами безперервної “самосоціалізації” й “самопрофесіоналізації”, володіння якими допомагатиме орієнтуватися в соціально-комунікативному та культурному просторі,

підтримувати або цільовим чином коригувати свій статус. До цих механізмів повною мірою належить читання, за допомогою якого більшість людей інтеріоризує так зване “спеціалізоване знання”. Але поруч із “кристалізованим” знанням у вигляді когнітивних конструктів через читання вона інтеріоризує також операційні навички роботи з інформацією як такою.

Зрозуміло, що потрапити до самодостатньої професійної спільноти без оволодіння професійними знаннями, професійною мовою, професійними вміннями та навичками неможливо, а отримати усе це тільки через особисте спілкування з викладачем або наставником нереально. До того ж як польська, так і українська системи вищої освіти, які намагаються послідовно копіювати її західноєвропейську модель, постійно скорочують бюджет аудиторних занять як у загальнонауковому і гуманітарному сегменті, так і в сегменті спеціалізовано-професійному.

Враховуючи ці тенденції, ми повинні наразі констатувати, що, зважаючи на беззаперечну роль читання у процесах соціалізації й професіоналізації молоді на тлі скорочення частки читання у дозвілєвому сегменті бюджету її часу, саме на функціональне (спеціальне, професійне) читання як засіб підготовки молоді до життя та професії суспільством покладається все більше надій. Воно все частіше розуміється як основна складова культурної, освітньої та соціально-комунікативної підготовки молоді саме в рамках інституту освіти.

### Література

1. Балакірева О.М. Проблеми розвитку соціології молоді на сучасному етапі / О.М. Балакірева, О.О. Яременко // Молодь України: стан, проблеми, шляхи розв'язання : зб. наук. пр. – К. : А. Л. Д., 1996. – Вип. 5. – С. 226–232.
2. Головаха Е.И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи / Е.И. Головаха. – К. : Наук. думка, 1988. – 144 с.
3. Мартынюк И.О. Проблемы жизненного самоопределения молодежи: (опыт прикладного исследования) / И.О. Мартынюк. – К. : Наук. думка, 1993. – 117 с.
4. Паніна Н.В. Молодь України: структура цінностей, соціальне самопочуття та морально-психологічний стан за умов тотальної аномії / Н.В. Паніна // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 1. – С. 5–26.
5. Чигрин В.О. Сільська молодь: досвід комплексного соціологічного аналізу : монографія / В.О. Чигрин. – Мелітополь : ЗІДМУ : ТДАТА, 2006. – 384 с.
6. Молодежь и демократизация советского общества : социологический анализ / под ред. С.А. Шавеля, О.Т. Манаева. – Минск : Наука и техника, 1990. – 321 с.
7. Молодежь Украины: ожидания, ориентации, поведение / отв. ред. В.Е. Пилипенко. – К. : Наук. думка, 1993. – 158 с.
8. Титма М.Х. Молодое поколение / М.Х. Титма, Э.А. Саар. – М. : Мысль, 1986. – 255 с.
9. Прядко О. Мотиви читання юнацтва: аспекти вивчення / О. Прядко // Інформаційні потреби населення України в умовах трансформації суспільства : матеріали соціологічних читань '98 (Київ, 20–21 травня 1998 р.). – К., 1999. – С. 71–75.
10. Скокова Л.Г. Культурні практики населення у сфері читання / Л.І. Скокова // Українське суспільство: десять років незалежності (соціологічний моніторинг та коментар науковців) / за ред. В.М. Ворони, М.О. Шульги. – К., 2001. – С. 480–481.



**Чигрина Н., Домбровська А., Шубер-Беднаж Е. Роль читання у процесі формування соціального статусу учнівської молоді**

*У статті викладено результати пілотного дослідження, проведеного серед учнів Польщі та України, з приводу життєвого самовизначення. Обґрунтовано важливу роль читання як засобу підготовки молоді до життя і професії.*

**Ключові слова:** читання, життєве самовизначення, соціалізація, соціальний статус.

**Чигрина Н., Домбровская А., Шубер-Беднаж Е. Роль чтения в процессе формирования социального статуса ученической молодежи**

*В статье изложены результаты пилотного исследования, проведенного среди учеников Польши и Украины, касательно жизненного самоопределения. Обоснована важная роль чтения как средства подготовки молодежи к жизни и профессии.*

**Ключевые слова:** чтение, жизненное самоопределение, социализация, социальный статус.

**Chigrin N. Dombrowskaya A. Shuber-Bednazh E. The role of reading in the process of forming the social status of Student**

*The article presents results of a pilot study conducted among the first students from Poland and Ukraine, on the living self-determination of division. Justified important role of reading as a means of producing youth to life and profession.*

**Key words:** reading, living self-socialization function, and social status.